

הקדמה

המחקר של מה שמכונה 'תקופת המנדט', מראשית השלטון האזרחי הבריטי ביולי 1920 ועד פקיעתו ב־14 במאי 1948, מורחב בדרך כלל, בצדק, וכולל גם את ימי מלחמת העולם הראשונה שבהם כבש הצבא הבריטי את מסופוטמיה והלבנט מידי הצבא העות'מאני ואת הממשל הצבאי הבריטי מתום המלחמה עד יולי 1920. המחקר מתמודד לא רק עם סוגיות של הקשר, סיבה ומסובב, מיקרו ומקרו ושאר ויכוחים היסטוריוגרפיים, אלא גם עם ה'זיכרון הקולקטיבי'. אחת היא אם הוא מתכוון לכך אם לאו. אין זה ייחודי למחקר של תקופה זו. כמו במקרים אחרים שבהם מדובר בנרטיב של 'לידת אומה', יש בו מגע עם אקטואליה צרופה ולכן מסעירה ומלהיטת ויכוחים. ההיסטוריוגרפיה המנדטורית נוגעת בעצבים חשופים של ההווה (גם אם מדובר לכאורה על העבר) של החברה שבה חי ופועל החוקר. הקובץ הזה, הרואה אור בעברית, מכוון גם לאנשי מקצוע וגם לציבור המתעניין. קוראי העברית שהנושא מעניין אותם לא יישארו אדישים, ולא מסיבות מקצועיות בהכרח, שעניינן הערכת מקורות, מיקוד, הקשר ופרשנות בכלל.

הכתיבה ההיסטורית אינה נקייה מהטיות של זיכרון. על החוקר להיות מודע לכך, להודות בכך ולהישאר מקצועי והוגן. המחקר על ימי המנדט מצוי עדיין בעיצומו ומיצויו אינו נראה באופק, וטוב שכך. עוד ועוד היסטוריונים, סוציולוגים, גאוגרפים, חוקרי ספרות, תרבות, מגדר, ארכיטקטורה ואחרים, כל איש בתחומו, מראים שעדיין רב הנסתר על הגלוי. ההקשרים והפרשנות מביאים את החוקרים חדשות לבקרים למחוזות רבי עניין ומשמעות. ההיסטוריוגרפיה הישראלית של תקופת המנדט בפלשתינה־א"י היא הוותיקה והמתקדמת בתחום זה. עם זאת, דומה שמתוך עניין טבעי של היסטוריונים שרובם יהודים ישראלים, בשל זמינות המקורות והשפעתו של 'הזיכרון הקולקטיבי', התרכזה ההיסטוריוגרפיה הישראלית עד לעשור האחרון רובה ככולה בנקודת המבט היהודית (ה'יישובית', כפי שהיא מכונה) של התקופה הזאת. המחקר של התקופה בהיבט הזה הניב פרות רבי רושם בהיקפם ובאיכותם בשדות מחקר שונים. בשנים האחרונות גובר גם העניין במחקר ביוגרפי של 'אישים מנדטוריים'. ניצנים ראשונים של היסטוריוגרפיה חשובה אפשר למצוא גם בחקר השפה, 'העברית המנדטורית', ההיסטוריה של המדע בן הזמן ושל נקודת מבט חיונית מאין כמותה למחקר: הערבית הפלסטינית. צעדים חשובים נעשו ונעשים בתחום זה בידי בני שני העמים החיים כאן – אך עוד רבה הדרך.

מעבר לאלה, תהליך אחד חשוב במיוחד, אפילו קריטי, לטעמי. השלטון הבריטי בכלל והמנדט הפורמלי במיוחד נמשכו ימי דור פחות או יותר – הרף עין היסטורי. אף על פי כן, פרק זמן זה אינו משמש רק מסדרון צר שבסופו עומדת הקמתה של מדינת ישראל. חוקרים ישראלים לא מעטים נחשפו למחקר שנכתב בעיקר במערב על ימי המנדט. לצד מחקרים שעניינם היישוב היהודי, התפתח במערב מחקר שראה ורואה את פרשת Palestine בפרספקטיבה של ההיסטוריה הכללית, במיוחד זו של האימפריה הבריטית. נקודת מבט זו צובעת את ימי המנדט בצבעים שונים מאוד מנקודת המבט היהודית. הבריטים, מסתבר, לא היו כאן עוברי אורח לשעה. השפעתם על המקום, על תושביו, על גבולותיו, על כלכלתו, על תרבותו ועוד ועוד – לא רק על היווצרות ואופי הסכסוך היהודי-ערבי – הייתה רבת עוצמה. לעתים הייתה השפעה זו בכוונת מכוון, לעתים בהיסח הדעת. ממשלות בריטניה, הממשל המנדטורי, נציביו ופקידיו, הצבא וחיליו, אנשי החינוך, המדע, התרבות, וסתם אנשי עסקים ותיירים, הביאו לארץ הזאת מסורות, נהלים והרגלים אימפריאליים. אכן היה כאן מחוז מנדטורי, בשר מבשרה של האימפריה – גם אם בעל ייחוד בתוקף היותו מנדט ולא מושבה, דומיניון או שטח חסות אחר, על שלל יתרונותיו ומגרעותיו.

הקשר היסטוריוגרפי זה אינו גורע מהמחקר הנעשה מנקודת המבט של שתי הקהילות הלאומיות במקום אלא משדרג אותו עשרות מונים. אין צורך להכביר מילים על איכויותיו של מחקר משולב הנותן מקום להקשרים רחבים וחשובים. לא משום שמותר המחקר על הזיכרון. עבור המחקר ההיסטורי, הסוציולוגי ותחומי המחקר האחרים, הקשר זה חיוני, הכרחי אפילו. איך אפשר בלעדיו?

גם אם נדמה שנקודת המבט הזאת מיטיבה עם הבריטים בעיצוב מקומם בזיכרון המקומי היהודי והערבי גם יחד, נכון לזכור כי תפקידו של ההיסטוריון או של חוקר בתחום אחר, אינו כולל סתירה של הזיכרון או העצמתו. הדברים אמורים להיחקר ולהיכתב מתוך תשוקת הידיעה וההבנה – לא כדי לנצח, או כמקובל בהיסטוריה של לאומים, לגרום לאחרים להפסיד. הפרספקטיבה הבריטית והאימפריאלית מאפשרת לא רק נפח מחקרי רחב ומקצועי יותר. היא מאפשרת גם מרחב מחקרי שאינו כפוף לדיון אם מה שנהגה ונעשה הביא להקמתה של מדינה יהודית, ערבית או מניעתן. המנדט היה גם הווה נמשך בעל צרכים, רעיונות ושאילות משלו. נקודת המבט הזאת מאפשרת לחוקר מרחק מסוים, נינוח וגמיש יותר ממחוזות הזיכרון האישי והקולקטיבי.

באסופת מאמרים זו מתארח הפורום הבין-אוניברסיטאי של חוקרי המנדט בישראל בגיליון מיוחד של כתב העת ישראל המוקדש לימי המנדט כאן בארץ. הפורום פועל למעלה מחמש שנים בחסות המכון לחקר הציונות וישראל באוניברסיטת תל אביב ומוסד הרצל לחקר ההיסטוריה והציונות באוניברסיטת חיפה. כותבי המאמרים, כולם חברים בפורום, תורמים לו ונתרמים ממנו. משתתפיו באים מתחומי מחקר שונים וממציוב אקדמי מגוון. הדיון בפורום קולגיאלי ובמוקדו העניין עצמו – ימי המנדט.

אסופת המאמרים הזאת היא הראשונה שאנו, חברי הפורום, מפרסמים. לא יכולנו מסיבות של היקף החוברת לכלול בו את כל הפרי המחקרי השופע של חברי הפורום. עם זאת, יש בו ביטוי נאמן לנושאים המגוונים המעסיקים אותנו. קובץ המאמרים שלהלן, כמו גם הדברים שהובאו לעיל, אינם מייצגים את 'דעת הפורום'. אין דבר כזה, כמובן. עם זאת ימצא הקורא בדברים המובאים כאן את רוחו של הגוף העיקרי המאגד בתוכו את חוקרי המנדט בישראל. אני מבקש להודות למכון לחקר הציונות וישראל על שם וייצמן באוניברסיטת תל אביב ולעומד בראשו, פרופ' מאיר חזן, על פרסום הגיליון המיוחד למנדט. למכון הרצל לחקר ישראל והציונות ולעומד בראשו, פרופ' אריה כוכבי באוניברסיטת חיפה, על התמיכה בפורום ובגיליון הזה. תודה מקרב לב לד"ר רונה יונה על העריכה המקצועית והרגישה. לסיגל דוידי על העזרה בעיצוב העטיפה. תודה כמובן לחברי פורום חוקרי המנדט שתרמו לאוסף המאמרים הזה ולאלה התורמים בהשתתפותם ובעשייתם לקידום חקר המנדט בישראל. פרי מחקרם יובא, אני בטוח, בגיליון המנדטורי הבא.

פרופ' מוטי גולני

ראש פורום חוקרי המנדט בישראל